

ALMAN KAYNAKLARI

Yusuf Ziya ALTINTAŞ

Çanakkale Savaşı üzerine Türkçe ve diğer dillerdeki eserlerin haricinde yoğun bir Almanca kaynak havuzu bulunmaktadır. Bunun başlıca sebebi elbette Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki müttefiklik ilişkisidir. Öncelikle Osmanlı ordusunda/donanmasında görev almış çok sayıda Alman subayı ve askeri personelinin savaşa dair detaylı bilgiler içeren hatıraları kitap hâlinde veya makaleler şeklinde sonraki yıllarda yayınlanmıştır. Ayrıca 1920'li yıllardan itibaren Birinci Dünya Savaşı'na dair Alman resmi tarihinin çeşitli yayın serileri içerisinde Osmanlı cephelerine de yer verildiği görülmektedir. Alman resmi tarihi kaleme alınırken Alman İmparatorluk Arşivi evrakının birincil kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'daki savaş yönetimi evrakının önemli bir kısmının Almanca olduğu ve savaş yönetiminin iki dilli yürütüldüğü de dikkat çekmektedir. Ayrıca Çanakkale Savaşı'nın tarihe geçirilmesinde, Alman arşiv evrakı ile resmi tarihinin ve subay hatıralarının -itirazlar içermekle birlikte- Türk tarih yazımına da kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Alman arşivleri birincil kaynak olarak araştırmacılara, Çanakkale özelinde Osmanlı-Alman ittifakı üzerine bol miktarda bilgi ve belge sunmaktadır. Almanya'daki devlet arşivleri Federal Ar-

şiv [Bundesarchiv] çatısı altında toplanmıştır. Bunların başlıcaları Freiburg şehrinde bulunan Federal Askerî Arşivi [Militärarchiv], Berlin'de bulunan Alman Dışişleri Siyasi Arşivi [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts] ile Federal Arşiv [Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde] ve Münih şehrinde bulunan Bavyera Savaş Arşivi'dir [Bayerische Kriegsarchiv]. Alman genel karargâhına ait evrakın büyük kısmının İkinci Dünya Savaşı'nda Potsdam'da bulunan devlet arşivinin uğradığı bir hava saldırısı sonucunda yok olması Osmanlı cephelerine ait daha fazla bilgiye ulaşamamanın gerekçesi olarak gösterilmektedir. Alman Askerî Arşivi'nde yapılan araştırmalar Çanakkale Cephesine dair bilgilere daha ziyade Alman İmparatorluk Donanması [Reichsmarine] evrakı üzerinden ulaşılabilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Almanya'nın Çanakkale'deki varlığı ve etkinliğinin önemli bir kısmının da boğazların savunması için kurulan özel kumandanlık bünyesindeki Alman bahriyeliler ile Alman Akdeniz Filosu'na ait Goeben ve Breslau adlı iki zırhlının mürettebatının oluşturduğu dikkat çeker. Hem Alman İmparatorluk Donanması Türkiye Özel Kumandanlığı [Sonderkommando der Kaiserliche Marine in der Türkei] hem de Alman Akdeniz Filosunun [Mittelmeer-Division] evrakına Alman Askeri Arşivi'nde ulaşılabilir. Aynı şekilde Çanakkale ve İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunan bazı Alman subay, komutan ve diplomatın geride bıraktığı evraklara ulaşmak da mümkündür. Öncelikle Boğazlar Umum Kuman-

danı Amiral Guido von Usedom, Çanakkale Müstahkem Mevki'de Başkumandanlık temsilcisi Koral Amiral Johannes Merten, Osmanlı Donanması Kumandanı Amiral Wilhelm Souchon, Alman Askerî Heyeti Başkanı ve 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders gibi pek çok Alman subayının Çanakkale Cephesi açısından önem taşıyan yazışma ve raporları bulunmaktadır. Berlin'de bulunan Alman Dışişleri Siyasi Arşivi, İstanbul Alman Büyükelçiliği ile burada görev alan Büyükelçi, askerî ataşe ve deniz ataşelerinin Çanakkale Cephesi bağlamında aracı rolünün önemi dikkat çekicidir. Berlin'deki Federal Arşiv ve Münih şehrinde bulunan Bavyera Savaş Arşivi de Çanakkale Cephesi bağlamında destekleyici bilgi ve belgeler sunmaktadır. Çanakkale Cephesi çerçevesinde Türk arşivlerinde de Almanca evraklara ulaşmak mümkündür. Bilhassa devlet arşivlerine devredilen ATASE ve Deniz Tarihi Arşivi ile TTK arşivinde Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikliğin izleri görülmekte, Türkçe'nin yanısıra yoğun biçimde Almanca evrak ile karşılaşılmaktadır.

Alman resmi tarihi içerisinde İmparatorluk Arşivi [Reichsarchiv] yayınlarından Çanakkale Savaşı'na dair en bütüncül biçimde ele alan çalışma "*Die Schlachten des Weltkrieges*" [Dünya Savaşının Muharebeleri] serisinden çıkan "*Der Kampf um die Dardanellen 1915*" başlıklı eserdir (1927). Müellifi Carl Mühlmann, Çanakkale Savaşı'nda Liman von Sanders'in yaveridir ve savaş sonrasında Alman askerî arşivinde

görev yaparken bu eseri hazırlamıştır. Eserin farklı Türkçe çevirileri bulunmaktadır. Mühlmann'ın aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki askeri ittifakı ele aldığı müstakil bir kitabı daha bulunmaktadır (1940). (Burada yayın tarihini vererek bahsettiğimiz eserler ve varsa çevirilerinin künyelerine kaynakçada yer verilmiştir.) Yine arşiv yayınlarından Birinci Dünya Savaşı'nı konu edinen “*Der Weltkrieg 1914 bis 1918*” başlıklı serinin dokuzuncu cildinin (1933) bazı bölümleri Çanakkale Cephesi açısından önem taşır ve kısa süre içinde Türkçeye tercüme edilmiştir (1934).

Birinci Dünya Savaşı'nı deniz kuvvetleri cihetinden ele alan bir resmi yayın serisi de “*Der Krieg zur See 1914-1918*” [Denizlerde Savaş 1914-1918] başlığını taşır. Bu serinin Osmanlı'ya dair iki cildinden biri Alman Akdeniz Filosunun [Mittelmeer-Division] faaliyetlerini (1928), diğeri boğazlar etrafındaki savaşı [Der Kampf um die Meerengen] (1938) merkeze almaktadır. Osmanlı Donanması'nda görev yapan Alman bahriye subayı Hermann Lorey'in yazarı olduğu bu iki cildin birincisi 1936, ikincisi ise 1946 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Dikkate değer bir yayın savaş döneminde Alman Donanması'na mensup doktorların hatıralarının savaştan 20 yıl sonra makaleler halinde yayınlandığı iki ciltlik “*Vor 20 Jahren*” [20 yıl evvel] ana başlıklı eserdir. Burada Çanakkale Savaşı'na tıp hekimlerinin pencesinden ele alan metinler bulunmaktadır.

Çanakkale Savaşı'na dair Alman hatıratları içerisinde ilk akla gelen Liman von Sanders'in Malta'da İngiliz esaretinde kaleme aldığı, “*Fünf Jahre Türkei*” başlığıyla yayınlanan (1919) ve Türkçeye farklı çevirileri olan hatıratıdır. Sanders'in yaverleri Carl Mühlmann (1927) ve Erich von Prigge'nin (1916) metinleri olayların içindeki görgü şahitleri olmaları bakımından önemlidir. Çanakkale'de tümen komutanlığı yapmış Hans Kannengiesser'in hatıratı (1927) kara muharebelerine, Alman havacılarından Hans Joachim Buddecke (1918) ve Ernst Liebmann'ın (1918) hatıratları ise hava cephesine bakma imkanı sunar. Osmanlı hava kuvvetlerinin başına getirilen Erich Serno'nun arşiv evrakında raporu ve henüz yayınlanmayan hatıraları da mevcuttur. Yine Osmanlı cephelerinde havacı olarak görev yapan Rudolf Holzhausen'ın savaş döneminde Almanya'nın Osmanlı'ya sağladığı hava desteğini Alman arşiv evrakını kullanarak hazırladığı bir çalışmanın Türkçeye çevirisi (1982) hava cephesi açısından önemli bir kaynaktır. Bu eserler karacı ve havacı Alman subaylarının gözünden Çanakkale Cephesi'ne farklı bakışlar sunmaktadır.

Boğaz savunması ve donanmada görevli Alman bahriyelilerin kaleme aldıkları metinlere bakıldığında hatırat, günlük veya makale biçiminde metinlerle karşılaşılacaktır. Başarılı operasyonlarıyla öne çıkan U21 denizaltı komutanı Otto Hersing'in hatıratı (1932) oldukça ilgi görmüştür. Boğaz savunmasında görev alan Alman bahriyeli subaylarından

Waldemar von Thomsen'in Türkçeye çevrilen günlüğü (2018) ve topçu astsubayı Erwin Bossert'in kitabı (1925) önemli bilgiler sunmaktadır. Almanya'da Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Alman subaylarının kara, deniz ve hava savaşlarındaki kahramanlıklarını kaleme aldıkları metinler 1920'lerin başlarında ayrı ciltler halinde neşredilmiştir. Muâvenet-i Milliye muhribinin İngiliz Goliath zırhlısını batırdığı operasyonda gemideki Alman subayı Rudolf Firle'nin metni (1922) bu kahramanlık hikayeleri içerisinde yayınlanmıştır. Ayrıca Alman topçu astsubayı Wallau'ın cephenin deniz ve kara muharebelerine dair kaleme aldığı metin de (1921) bunlardan birisidir. Bu metinlerin yanı sıra 1920 ve 30'lar boyunca çeşitli Alman donanma ve ordu dergilerinde Osmanlı ve Çanakkale Cephesine dair yazıların yayınlandığı görülmektedir. Bunların bir kısmı bizzat cephe- de görev almış subaylar tarafından kaleme alınmışken, bir kısmı ise askerî uzmanlarca kaleme alınmıştır. Otto von Feldmann'ın Boğazlar kumandanlığına dair makalesi (1939), Amiral Usedom'un kurmay başkanı Gerhard von Janson'un Boğaz savunmasının temellerini ele aldığı makalesi (1928), yine Usedom'un kurmaylarından Karl Schneider'in Alman Donanması'nın Çanakkale Boğazı'ndaki etkinliği üzerine kitapçık halinde basılan -kısa süre sonra eski harfli Türkçeye tercüme edilen- makalesi (1925) bunlar arasında sayılabilir. Yine Deniz Albayı Weniger'in denizden saldırıya (1925), Otto Welsch'in Çanakkale'de Türk-Alman donan-

ması ve denizaltılarına (1938), Hermann Lorey'in Çanakkale kara muharebelerinde görev alan makineli tüfekli denizci çıkarma birliğine (1928) ve Çanakkale'de ağır topçu bölge komutanlığı yapan Heinrich Wehrle'nin cephe-deki izlenimlerine (1926) dair metinleri bu kaynaklardan öne çıkanlarıdır.

Çanakkale Cephesine dair dikkate değer bilgilere ulaşılan kaynaklar arasında, bir kısmı savaş muhabiri olarak bizzat cephede bulunan Alman gazetecilerin hatıratları zikredilebilir. Bunlar arasında Rudolph Zabel (1916), E. Bleeck Schlombach (1916) ve Paul Schweder (1916) gibi isimlerin metinleri öne çıkmaktadır. Öte yandan etkili bir diplomatik aktör olan Alman Elçisi Hans von Wangenheim Çanakkale Cephesindeki zaferi görmeden vefat etmiştir ve bir hatıratı bulunmamaktadır. Buna karşın meslektaş ABD İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau (1918) ve bilhassa Avusturya-Macaristan askerî ataşesi Joseph Pomiankowski'nin (1927) anıları savaş öncesi ve Çanakkale Cephesi dahil savaş süreci üzerine detaylı bilgiler sunan eserlerdir.

Almanca yayınlar arasındaki bir diğer eser grubu da Çanakkale Cephesini Alman edebiyatçıları'nın tarihi roman tarzında anlattıkları bazı kitaplardır. Walter Heichen (1916), Clemens Laar (1936) ve Walter von Schoen'un (1937) eserleri bu babda zikredilebilir. Laar ve Schoen'in eserlerinin ortak özelliği 1930'ların ikinci yarısında Alman askerî gücünün yeniden yüceltmeye çalışıldığı Nazi

iktidarı döneminde yayınlanmış olmalarıdır. Ayrıca propaganda yayınları bağlamında değerlendirilecek ve henüz 1915 yılında yayınlanan iki kitap da Gustav Adolf Erdmann'ın Çanakkale'deki gelişmelere dair kitabı ile Ludwig Trampe'nin Boğazlar etrafındaki mücadeleyi devletlerarası çatışma bağlamında ele aldığı kitapçıdır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra Çanakkale muharebelerinin Alman tarih yazımının ilgi alanı dışına çıktığı görülmektedir. Nitekim yukarıda bahsi geçen hatırat ve resmi tarih eserlerinin haricinde bundan sonraki süreçte Almanca ve müstakil olarak Çanakkale Cephesi üzerine yazılmış araştırma eserlerinin sayısı oldukça azdır. Bu konu genellikle Birinci Dünya Savaşı üzerine yazılan eserlerin içerisinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte iki binli yıllarda Çanakkale Cephesindeki Alman varlığı üzerine yapılmış ciddi araştırmaların başında Klaus Wolf'un Türk-Alman askerî ittifakını öncesi ve sonrasıyla Çanakkale Cephesi özelinde Alman kaynakları üzerinden incelediği çalışması (2008) gelmektedir. Onun yanı sıra Heinz Richter'in (2013) ve Frank Jakob'un (2020) çalışmaları da son yıllarda Çanakkale üzerine Almanca araştırmalardır. Jehuda L. Wallach'ın çalışması (1976) doğrudan Çanakkale Cephesi üzerine olmasa da Osmanlı Alman askerî ilişkileri üzerine çokça referans verilen ve Çanakkale üzerine kısmı da olan bir eserdir. Wolfgang Petter'in Alman stratejisinde Çanakkale savaşını ele aldığı bir bildiri metni (1993) vardır. Jan Christoph Reichmann'ın savaşın

farklı cephelerinde müttefiklik ilişkisini Alman askerleri gözünden incelediği doktora tezi (2009) Çanakkale üzerine de önemli bilgiler sunmaktadır. Almanya'nın Çanakkale Cephesindeki varlığına dair Alman kaynaklarının kullanıldığı az sayıda Türkçe araştırmaların sahipleri arasında Necmettin Alkan, Mustafa Çolak, Mustafa Gencer ve Ramazan Çalık isimleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte burada zikretmediğimiz bazı Alman kaynaklarının künyelerine Çanakkale Savaşları Bibliyografyası'ndan (2009) ulaşmak mümkündür.

Çanakkale Savaşları üzerine Alman kaynaklarının birinci derecede önem taşıyor olması Birinci Dünya Savaşı ve dolayısıyla Çanakkale Cephesi'ndeki müttefiklik ilişkisinden ileri gelmektedir. Hem Alman arşivlerindeki kayıtlar ve bu kayıtlar üzerinden yazılan Alman resmi tarihi, hem de Osmanlı ordu ve donanmasında görev almış Alman personelin hatıratları veya süreli yayınlara yansıyan şahitlikleri bu müttefiklik ilişkisini ve dolayısıyla Çanakkale Cephesindeki Alman varlığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsi geçen kaynakların künyelerine aşağıda yer verilmiştir.

Kaynakça

- *Bundesarchiv Militärarchiv (Federal Alman Askeri Arşivi).*
- BArch MA, MSG 2/10873, *Erinnerungen eines "Alten Adlers".*
- BArch MA, RM 40, *Kaiserlichen Marine im Mittelmeer.*
- *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Siyasi Arşivi).*

- PA AA, RZ 201/13320, *Die Militär- und Marineangelegenheiten der Türkei*.
- Altıntaş, Yusuf Ziya. “Çanakkale Savaşı’nda Müttefiklik ve Alman Kaynakları”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. Aralık 2024, 22, Sayı:42; 1-30. <https://doi.org/10.55842/talid.1577160>.
- Altıntaş, Yusuf Ziya. *Çanakkale Savaşı’nda Alman Bahriyeliler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2024.
- Aslan, Rüstem ve Mithat Atabay. *Çanakkale Boğazı 1915 Deniz Savaşları: W. von Thomson Hamidiye Günlüğü*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2018.
- Bleek-Schlombach, Emil. *Allah il Allah: Mit den Siegesfahnen an den Dardanellen und auf Gallipoli*. Leipzig: Zehrfeld, 1916.
- Bleek-Schlombach, Emil. *Çanakkale Allah illallah: Zafer Sancaklarıyla Çanakkale Boğazı ve Gelibolu’da*. Çev. Rüstem Aslan, İstanbul: Vapur, 2018.
- Bossert, Erwin. *Der Kampf um die Dardanellen*. Pforzheim: Vaterland-Verlag, 1925.
- Buddecke, Hans Joachim. *El Schahin (der Jagdfalke): Aus Meinem Fliegerleben*. Berlin: August Scherl, 1918.
- Buddecke, Hans Joachim. *Çanakkale Üzerinde Bir Şahin*. Çev. Bülent Erdemoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2009.
- Daniels, Emil. “Der Kampf um die Dardanellen im Jahre 1915”. Ed. Walther Schotte. Sonderausdruck aus den Preußischen Jahrbücher 182. Berlin: Verlag von Georg Stille, 1920.
- *Denizlerde Yenilmediler: Cihan Harbi’nde Alman Bahriyeliler*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- *Die Operationen des Jahres 1915 die Ereignisse im Westen und auf dem Balkan vom Sommer bis zum Jahresschluß*. C.IX, Weltkrieg 1914 bis 1918, Berlin: Mittler, 1933.
- Erdmann, Gustav Adolf. *Die Dardanellen: Konstantinopel und die Meerengen einst und jetzt*. Bielefeld-Leipzig: Velhagen & Klasing, 1915.
- Feldmann, Otto von. “Das Oberkommando der Meerengen in den Dardanellen 1914 bis 1918”. Marine-Rundschau. Temmuz 1939, C.44; 640-653.
- Firlle, Rudolf. “Die Vernichtung des englischen Linienschiffes Goliath”. Auf See Unbesiegt: Erlebnisse im Seekrieg – Erzählt von Mitkämpfern. 2. bs, C.I, Münih: J. F. Lehmanns Verlag, 1922; 39-48.
- Heichen, Walter. *Im Kampf um die Dardanellen: Erzählung aus dem Weltkriege*. Berlin: Mars-Verlag C. Siwinna, 1916.
- Hersing, Otto. *U21 Rettet die Dardanellen*. Zurich: Amalthea Verlag, 1932.
- Hersing, Otto. *Çanakkale Denizaltı Savaşı*. Çev. Bülent Erdemoğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Hiltmann, E., “Mit den Maschinengewehren der Mittelmeerdivision an der Front auf Gallipoli”. Vor 20 Jahren. Zweite Folge: Von den Dardanellen zum Sues. Mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei. Deutsche Medizinische Wochenschrift, Leipzig: Georg Thieme, 1935; 112-125.
- Holzhausen, Rudolf. *Birinci Dünya Harbinde Almanya’nın Türkiye’ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları*. Çev. H. Fahri Çeliker, 14 sayılı Askeri Tarih Bülteni eki, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1982.
- Jacob, Frank. *Gallipoli 1915/16: Britanniens bitterste Niederlage*. Berlin: De Gruyter, 2020.
- Janson, Gerhard von. “Die Grundlagen der türkischen Meerengenverteidigung im Weltkriege (1914)”. Marine-Rundschau. Şubat 1928, C.XXXIII; 63-73.
- Kannengiesser, Hans. *Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*. Berlin: Schlieffen-Verlag, 1927.
- Kannengiesser, Hans. *Çanakkale’de Türklerle Beraber: Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*. Çev. Mehmet Serez, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Koyuncu, Aşkın, Özkan Keskin ve Cahide Sırmaz Sönmez. *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Laar, Clemens. *Der Kampf um die Dardanellen*. Berlin: Paul Neff Verlag, 1936.
- Liebmann, Ernst. *Dardanellenflieger*. Berlin: Boll und Pickardt, Verlagsbuchhandlung, 1918.
- Lorey, Hermann. *Der Krieg in den türkischen Gewässern 1: Die Mittelmeer-Division*. Krieg zur See 1914-1918. Berlin: Mittler, 1928.
- Lorey, Hermann. *Türk Sularında Deniz Hareketleri*. Çev. Tekirdağlı H. Sami, C.I, İstanbul: Deniz Matbaası, 1936.
- Lorey, Hermann. *Der Krieg in den türkischen Gewässern 2: Der Kampf um die Meerengen*. Krieg zur See 1914-1918, Berlin: Mittler, 1938.
- Lorey, Hermann. *Türk Sularında Deniz Hareketleri*. Çev. Tacettin Talayman, C.II, İstanbul: Deniz Matbaası, 1946.
- Lorey, Hermann. *Çanakkale’de Deniz Harbi: Türk Sularında Deniz Hareketleri, Boğazlar Etrafında Mücadele*. Çev. Mehmet Mert Çam, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Lorey, Hermann. “Die Deutsche Landungsabteilung auf Gallipoli”. Marine-Rundschau. C.XXXIII (Nisan 1928), s. 126-29, 175-78.
- Morgenthau, Henry. *Ambassador Morgenthau’s Story*. Garden City, N.Y.: Doubleday, Page, 1918.
- Morgenthau, Henry. *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü*. Çev. Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yayınları, 2005.
- Mühlmann, Carl. *Der Kampf um die Dardanellen 1915*. Berlin: Stalling, 1927.
- Mühlmann [Binbaşı Mühlmann], Carl. *Çanakkale Muharebesi*. Çev. Miralay Halil Kemal, İstanbul: Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi-Askeri Matbaa, 1927.

- Mühlmann [Dr. Garl Mülman], Carl. *Çanakkale Muharebesi 1915*. Çev. Mehmet Cemal (Kastamonu Erkek Lisesi Almanca Muallimi), Kastamonu Vilayet Matbaası, 1933.
- Mühlmann, Carl. *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları*. Çev. Sedat Umran, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Mühlmann, Carl. *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege*. Leipzig: Koehler&Amelang, 1940.
- Nihad, [Bursalı Mehmet]. *1914'den 1916 Senesine Kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harb. Askeri Mecmua sy. 36 eki, Alman Arşivinin "Grosse Krieg" (Büyük Harp) Eserinin 9. cildi*, İstanbul: Askerî Matbaa, 1934.
- Petter, Wolfgang. *"Die Dardanellen in der deutschen Weltkriegstrategie"*. Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Sempozyumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Pomiankowski, Joseph. *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*. Wien: Amalthea-Verlag, 1927.
- Pomiankowski, Joseph. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: "1914-1918 I. Dünya Savaşı"*. Çev. Kemal Turan, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Prigge, Erich R.. *Der Kampf um die Dardanellen*. Deutsche Orientbücherei, Weimar: G. Kiepenheuer, 1916.
- Prigge, Erich R.. *Liman von Sanders'in Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*. Çev. Bülent Erdemoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Reichmann, Jan Christoph. *"Tapfere Askers' und 'Feige Araber': Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient 1914-1918"*. Doktora Tezi, Münster Üniversitesi, 2009.
- Richter, Heinz A.. *Der Krieg im Südosten*. Band 1: Gallipoli 1915. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2013.
- Rosenberger, Wilhelm. *"Sanitätsdienst beim Oberkommando der Meerengen, Abteilung in den Dardanellen"*. Vor 20 Jahren. Zweite Folge: Von den Dardanellen zum Sues. Mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei. Deutsche Medizinische Wochenschrift, Leipzig: Georg Thieme, 1935; 89-91.
- Sanders, Liman von. *Fünf Jahre Türkei*. Berlin: A. Scherl, 1920.
- Sanders, Liman von. *Türkiye'de Beş Sene*. Çev. Tarih-i Askerî Encümeni Heyeti, Dersaadet: Matbaa-i Askeriye, 1337.
- Sanders, Liman von. *Türkiye'de Beş Sene*. Ed. Muzaffer Albayrak. 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe, 2006.
- Sanders, Liman von. *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Sanders, Liman von. *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968.
- Schneider, Karl. *Die deutsche Marine in den Dardanellen*. Berlin: E.S. Mittler & Sohn, 1925.
- Schneider, Karl. *"Çanakkale'de Alman Bahriyesi"*. Çev. Mehmet İzzet, Risale-i Mevkute-i Bahriye. Mayıs 1926, C.IX, Sayı:4; 218-240.
- Schoen, Walter von. *Die Hölle von Gallipoli: Heldenkampf an den Dardanellen*. Berlin: Ullstein, 1937.
- Schoen, Walter von. *Bir Alman'ın Gözüyle Çanakkale: Gelibolu Cehennemi*. Çev. Dilek Ekiz ve Hayrettin Ekiz, İstanbul: 2010.
- Schweder, Paul. *Im Türkischen Hauptquartier*. Leipzig: Hesse & Becker, 1916.
- Schweder, Paul. *Çanakkale Cephesinde: Türklerin Genel Karargahında*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
- Trampe, Ludwig. *Der Kampf um die Dardanellen*. Stuttgart-Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1915.
- Wallach, Jehuda Lothar. *Anatomie einer Militärlilfe*. Düsseldorf: Droste, 1976.
- Wallach, Jehuda Lothar. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*. Çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genel Kurmay ATASE Yayınları, 1985.
- Wallau. *"Zwei Dardanellenkämpfe"*. Auf See Unbesiegt: Erlebnisse im Seekrieg – Erzählt von Mitkämpfern. Münih: J. F. Lehmanns Verlag, 1921;105-111.
- Wehrle, Heinrich. *"Aus meinem türkischen Tagebuch"*. Die schwere Artillerie. 1926.
- Welsch, Otto. *"Die deutsch-türkische Flotte und deutsche U-Boote vor Gallipoli"*. Marine-Rundschau. 1938, C.43; 639-654.
- Weniger, [Karl]. *"Der Flottenangriff gegen die Dardanellen"*. Marine-Rundschau. 1925, C.XXX; 1-11, 57-69, 108-15.
- Wolf, Klaus. *Gallipoli 1915: Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg*. Report Verlag, 2008.
- Wolf, Klaus. *Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askeri İttifakı*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Zabel, Rudolf. *In Kämpfe um Konstantinopel und die wirtschaftliche Lage der Türkei während des Weltkrieges: auf Gallipoli, an den Dardanellen, in Anatolien, Kleinasien und Mesopotamien, in der Levante*. Leipzig: Thomas, 1916.
- Zabel, Rudolf. *İstanbul İçin Savaş: Bir Gazetecinin Çanakkale Savaşı Anıları*. Çev. Rüstem Aslan, İstanbul: Cümle Yayınları, 2015.

Atf

Altıntaş, Yusuf Ziya. *"Alman Kaynakları", Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2025.

Yusuf Ziya Altıntaş, *"Alman Kaynakları", Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2025.